

A kutatás célja az a priori tudással kapcsolatos különféle kurrens problémák vizsgálata volt, melytől azt reméltük, hogy bizonyos metafizikai tanulságokkal is járhat, hiszen a filozófia és a tudomány különbséget sokan abban látják, hogy az előbbi a priori, az utóbbi pedig empirikus. A konkrétabb problémákkal kezdjük.

Analitikus igazságok

Az analitikus igazságok fogalmát a quine-i kritika ellenében Boghossian rehabilitálta. Mi arra tettünk kísérletet, hogy a Boghossian-féle elképzelést összeegyeztessük a logika konvencionalista felfogásával. A konvencionálizmus azért volt hagyományosan vonzó álláspont, mert érthetővé teszi, hogy miért tudható a logika a priori, s hogy miért lehetséges több logikai rendszer. Bár a konvencionálizmus elleni egyik quine-i érv a konvenció fogalmának kifinomultabb, lewisi értelmezése révén cáfolatot nyert, a konvencionálizmust ma is legtöbben védhetetlennek tartják, mert egy kijelentés igazsága a T-ekvivalenciák alapján nem függhet kizárólag a szavak jelentésétől. Amellett érveltünk, hogy a konvencionálizmus lényegi tartalma összeegyeztethető ezzel a belátással, ti. a konvencionálizmus csak annyit követel meg, hogy a logika független legyen bármilyen konkrét tényről, de nem követeli meg, hogy független legyen a tényektől általában. Igyekeztünk továbbá alátámasztani, hogy a logikai tudás csakugyan rendelkezik azokkal a vonásokkal, melyeknek a konvencionálizmus a legjobb magyarázata: védelmünkbe vettük a logika a priori voltát Quine ellenében, és logikai elméletalkotás jellege, nevezetesen a reflektív egyensúly módszere alapján a logikai pluralizmus mellett érveltünk.

Tettünk két lépést abba az irányba, hogy ezt a felfogást általánosítsuk a matematikára. Az első Stephen Yablo hermeneutikai fikcionalizmus védelmezése volt. Yablo szerint a tiszta matematikai állítások valódi tartalmuk szerint logikai igazságok, így ha ez a felfogás megvédhető, akkor a logika kapcsán kidolgozott álláspont kiterjeszthető a matematikára. A hermeneutikai fikcionalizmus elutasítja a matematika platonista felfogását, és a matematikai entitásokat fikcióknak tekinti. E fikciók célja, hogy lehetővé tegye olyan igazságok megfogalmazását, amelyet a fiktív entitások segítségével nélkül csak nehézkesen vagy egyáltalán nem tudnánk visszaadni. A matematikai entitásokra való hivatkozás nélkülözhetetlensége azonban – szemben Quine és Putnam érvével – nem vonja maga után, hogy el kell köteleznünk magunkat ezen entitások léte mellett, mert az ilyen alkalmazott matematikai kijelentések igazságfeltételei nem tartalmazzák a matematikai entitásokat.

A második C. S. Jenkins elméletének cáfolata, amely – noha a matematikai tudás a priori voltát olyan módon magyarázza, ahogy Boghossian a logikai tudását – amellet tör lándzsát, hogy (1) a matematikai fogalmak empirikusan megalapozottak, és (2) a matematika realista módon értelmezendő, azaz a matematikai kijelentéseket nem-mentális tények teszik igazzá. Amellett érveltünk, hogy ez a két mozzanat összeegyeztethetetlen, mert ha az empirikusan megalapozott fogalmakból összetett fogalmakat alkotunk, ennek elveszhet során a valósággal való kapcsolat, ami aláássa a realista értelmezést.

Intuíció

Megvizsgáltuk, hogy milyen szerepet játszik az intuíció Husserlnél és Heideggernél. Fontosabb megállapításaink a következők. Husserl a kategoriális szemlélet fogalmát az „egyszerű észlelés” fenomenológiai analízisének segítségével bontotta ki. Megmutatta, hogy az emberi tapasztalat elemi egysége, egy tárgy észlelése önmagában tagolatlan egységet képez, amely ugyanakkor már a hétköznapi tapasztalati folyamatokban is differenciálódáson, tagolódáson mehet keresztül. Az egyszerű észlelés tagolását és differenciálását a tudományos-filozófiai analízis viheti tovább, eljutva olyan eidetikus, a priori belátásokhoz, lényegszemléletekhez, melyek nélkül – Husserl szerint – tudomány sem lehetséges.

Heidegger átveszi Husserl alapintencióját: ő is azt mondja, hogy az egyszerű, egészséges tapasztalatokból kell kiindulni, ahogy a mindennapi életben adódnak számunkra. Arra a kérdésre azonban, hogy mi az az egyszerű, önmagában még tagolatlan, egészséges tapasztalat, amelynek analízise révén létrejöhet a fenomenológia mint filozófia, más választ adott, mint Husserl. Válaszával, miszerint a *létmegértés*ből kell a fenomenológiai vizsgálódásnak kiindulnia, új, eredeti irányt adott a fenomenológiai gondolkodásnak, és négy alapvető szempontból is átalakította a fenomenológia husserli verzióját: ontológiai, pragmatikus, egzisztenciális és történeti-hermeneutikai irányba fordította a fenomenológiát. Ezzel az irányvétellel radikálisan kitágította azt a tartományt is, ahol az a priori problémáját értelmesebben tárgyalni lehet.

A létmegértés vizsgálata során felmerült az a kérdés, hogy milyen szerepet játszanak az intuíciók a heideggeri fenomenológiában, közelebbről a létmegértés fogalmában. A kutatások a következő eredményekkel jártak. Az intuíciónak nincs prioritása a nyelvi megfontolásokkal szemben: a heideggeri fenomenológia – ellentétben például a husserlivel, ahol a szemléletnek elsőbbsége van – nem tételez fel a nyelvi és a szemléleti megalapozottságú érvelések között hierarchikus viszonyt. Az „intuíciók” a heideggeri fenomenológiában nem adóttak közvetlenül, hanem szigorú módszeres munkával tehetőek csak hozzáférhetővé. A módszeres munkára azért van szükség, hogy egy-egy magatartás, illetve beállítódás-mód látásmódját feltárjuk, mintegy működni hagyjuk. Heidegger a „lassen” igét használja ebben az összefüggésben, amely egyszerre jelent hagyást és műveltetést: aktívan kell hagynunk, hogy egy-egy emberi magatartásmód kibontakozzon, s ezáltal a rá jellemző látásmódot leolvashassuk. A tisztán teoretikus beállítódás által nyert intuíciók nem kitüntetettek: Heidegger szeretné meghaladni azt a teoretikus tradíciót, melyet Parmenidészről eredeztet. Lehetségesek szerinte téves intuíciók is, melyek leginkább az emberek nyilvános együttlétéhez kötődnek. Filozófiai szempontból legsúlyosabb következményekkel járó hibás intuíció a létmódok nivellálása, s ezen belül is az, amikor az ember dologszerű létként érti meg a saját létét.

Az analitikus filozófiában az intuíció kérdése a kísérleti filozófia nyomán került előtérbe. Az analitikus filozófia jellegzetes módszere, hogy a filozófiai elképzeléseket konkrét esetekre vonatkozó, hétköznapi, intuitív ítéleteink révén teszteli. A kísérleti filozófusok az elmúlt évtizedekben számos kérdőíves felmérést végeztek arról, hogy a laikusok hogyan vélekednek a filozófusok által citált esetekről, s ennek nyomán komoly kételyeket fogalmaztak ezzel kapcsolatban, hogy a filozófiai intuíciók betölthetik-e azt a szerepet, melyet a filozófusok nekik szánnak. A kételyeket részben az indokolja, hogy, úgy tűnik, a filozófiai intuíciók megbízhatatlanok és kulturálisan determináltak. E kritikával kapcsolatban a következő álláspontra jutottunk. (1) Lehetséges, hogy a kísérleti filozófia fényében bizonyos intuíciók felülvizsgálatra szorulnak. A kísérleti eredmények önmagukban azonban nem járhatnak ilyen következménnyel, egy ilyen fajta tanulság csak egy olyan empirikusan megalapozott elméletből szűrhető le, részletes magyarázatot ad a kérdéses intuitív ítélet keletkezésére. Az ilyen eredmények, bár egyes filozófiai nézetekre nézve végzetesek lehetnek, az analitikus filozófiának egészében a javára válnak, hiszen megóvják bizonyos tévedésektől. (2) Az az elképzelés, mely szerint a kísérleti eredmények önmagukban végzetes csapást mérnek az intuitív ítéletekre való hivatkozás módszertanára, tarthatatlan. A kérdőívek megtervezése és az eredmények értelmezése ugyanis maga is az intuícióra támaszkodik (a szónak a kísérleti filozófiában szokásos, igen tág értelmezése szerint), így ez a kritika öncáfoló. Amellett maga után vonja a szkepticizmus egy igen radikális formáját, mert hétköznapi tudásunk jó része is (az ilyen értelemben vett) intuícióból származik. (3) A kísérleti filozófusoknak mindaddig nem sikerült súlyos érveket felhozni a kritikájukra adott két leggyakoribb válasz ellen. Az első az, hogy a laikus intuíciók esetleges megbízhatatlanságából nem vonhatunk le következtetést a képzett filozófusok intuícióira

nézve, mert a filozófusok bizonyos fokig védettek olyan tényezőktől, melyek megzavarhatják a laikusok ítéleteit (kétértelműségek, a vázlatos scenáriók nem-szándékolt kiegészítései). A második, hogy a kulturálisan különböző intuíciók nem valódi nézetkülönbségekről, hanem inkább fogalmi vagy szemantikai különbségekről tanúskodnak.

Metafizika

A kutatás során igyekeztünk körvonalazni és megvédeni a kortárs analitikus metafizika vállalkozását. Amellett érveltünk, hogy a kortárs metafizika alapvetően revizionista. Érvelésünk lényege az volt, hogy a létező dolgok természetével kapcsolatos józan ész meggyőződéseink gyakran inkonzisztensek, emiatt egyikük-másikuk revízióra szorul. A kortárs metafizika ugyanakkor antikantiánus szellemű: a kortárs metafizikát művelő filozófusok többsége szerint a metafizikának nem a világra irányuló gondolatok természetével, hanem a valóság természetével kell foglalkoznia. Ez természetesen felveti a kanti kérdést, hogy sikeres lehet-e egy ilyen vállalkozás. A válasznak természetesen csak bizonyos aspektusait dolgoztuk ki. (Ebből a szempontból relevánsak az előző szakaszban a filozófiai intuíciók védelmében írottak is.)

Ezek egyike a metafizikai érvelésekben kiemelten fontos szerepet játszó, elgondolhatósági érvek elemzése. Az elgondolhatósági érvek teherbíró képességével kapcsolatban meglehetősen eltérő álláspontok vannak. Van Inwagen modális szkepticismusa szerint ezek az érvek, amennyiben nem hétköznapi, hanem filozófiai érdekes modális kijelentések megalapozására szolgálnak, kivétel nélkül hibásak. A másik oldalon a Chalmers képviselte modális racionalizmus szerint az elgondolhatósági érvek elvben tökéletes útmutatóul szolgálhatnak a lehetőségek feltérképezésére, mert ami (ideálisan) elgondolható, az kivétel nélkül lehetséges. Mindkét állásponttal vitába szálltunk. Chalmers ellenében amellett érveltünk, hogy a lehetséges világok köre szűkebb az elgondolható világok körénél. (Emellett más kifogásokat is megfogalmaztunk híres elgondolhatósági érve, a zombi érv ellen.) Van Inwagennek azt hánytuk szemére, hogy túlságosan szigorú feltételeket szab az elgondolhatóságnak.

E kritikákon túl Yablo nyomán igyekeztünk részletesen kimunkálni az elgondolhatóság olyan fogalmát, amely lehetővé teszi az elgondolhatósági érvek értékelését. Abból indultunk ki, hogy az elgondolhatóság akkor jelent bizonyítékot a lehetőség mellett, ha (1) meg tudjuk állapítani, hogy valamit valóban sikerült-e elgondolnunk, és (2) az elgondolhatóság bizonyítékot jelent a lehetőség mellett. Javaslatunk szerint egy p kijelentés elgondolásán egy „ha k lenne, akkor p lenne” kontrafaktuális megfogalmazását kell értenünk (aholis k -nak ellentmondásmentesnek kell lennie). Ez a követelmény szigorú, de teljesíthető feltételeket szab az elgondolhatósági érveknek.

A priori és történetiség

Kísérletet tettünk Nietzsche genealógiai elgondolásainak fenomenológiai perspektívából, Husserl és Heidegger történeti elmékedéseinek fényében való újraértelmezésére, hogy a genealógiát mint a történeti önmegismerés programját mutassuk be. Ez a fenomenológiai interpretáció szemben áll Michel Foucault vállalkozásával, aki saját filozófiai törekvéseit kísérelte meg alátámasztani a nietzschei genealógia öntörvényű értelmezésén keresztül. Foucault a hangsúlyt egyértelműen a szétszakítottság, önazonosság- és eredethiány mozzanataira helyezi, melyek – legalábbis szerinte – a genealógiai gondolkodás fő jellemzői. Az általunk javasolt értelmezés szerint a genealógia inkább a jövőre irányuló aktivista megközelítésmód, amely az aktuálisan fennálló, az együttélést és a világértelmezést meghatározó előfeltevések – Husserl kifejezésével – a történeti a priori fellazítására irányul: a jövőbeni cselekvés új előfeltételeit e történeti a priori eredetének feltárása révén próbálja

kialakítani. Az így értett genealógia egy adott korszakot meghatározó egzisztencia-feltételek újraalakítására és új – a jövőbeni cselekvést meghatározó – értelmek képzésére törekszik, emiatt van szüksége arra is, hogy a jelent uraló előfeltevésekkel és azok történeti eredetével szembenézzon, azoktól ezáltal távolságot nyerjen. A genealógiai kutatás ezért alapjában szabadság-elvű: a mélyebb, artikuláltabb történeti önmegértés növeli az egzisztencia szabadságát, és így hozzáférhetőbbé válnak azok a mélydimenziók, ahol új értelmek képződése történik.

Megvizsgáltuk továbbá, hogy mit is jelent a filozófia hermeneutika fordulata az a priori szempontjából. Ennek keretében döntően Kant és Gadamer munkáit elemeztük. Kant transzcendentális fordulata még az újkori természettudományok kihívására adott válasznak volt szánva: határok közé kívánta szorítani a kauzalitás törvénye alatt álló természet megismerését célzó tudományok érvényességi igényét, hogy biztosíthassa a szabadság eszméjének jogait. A szabadság fogalmát eközben ugyancsak e modern természetfogalomhoz viszonyítva – tehát annak kötésében – határozta meg. Eszerint a szabadság empirikus feltételektől független kauzalitás, vagyis *causa noumenon*, melynek lehetőségéről a priori tudásunk van, amennyiben eszméje a gyakorlati ész tényeként adott a számunkra. Ez az a kiindulópont, melyre alapozva a metafizikát Kant nem mint elméleti diszciplínát, hanem – a gyakorlati ész posztulátumtana értelmében – mint morális metafizikát legitímálta.

A filozófia hermeneutikai fordulataival a szabadság fogalma elsődlegesen az ember nyelvisége vonatkozásában nyeri el a maga meghatározottságát. Ráműtöttünk, hogy Gadamer hermeneutikájában a szabadság, a világ és a nyelviség koextenzív és egymást implikáló fogalmak, melyek az ember egyformán eredendő határozmányait ragadják meg. A beszédben mint szavakkal történő rámutatásban ugyanis konstitutív mozzanat a felmutatottal szembeni ama távolság (transzcendencia) létrejötte, melynek köszönhetően egyfelől először artikulálódhatnak a számunkra elkülönülő tényállások, azaz „dolgok” (s a „világ” nem más, mint az így kirajzolódó tényállások alkotta univerzum), másfelől pedig kiépülhet a nem jelenlévő iránti, s ezzel általában az idő iránti érzék, melyen azután a választás lehetőségében rejlő szabadságunk alapul.

Elemeztük, hogy a nyelviség a priorija – mely nem azonosítandó valamely létező, partikuláris nyelvvel, hanem a mindenkori világviszonyunk szóban történő explikálásának, vagyis a nyelv keresésének a folyamatában fejeződik ki – ennyiben egyszerre foglalja magában „a lehetőségek világot megnyitó dimenzióját” és azt, amit a szabadság észtegyként mutatott fel Kant. Ha Kant még a szubjektum elméleti és gyakorlati képességeinek ahistorikus architektonikájában próbálta kijelölni az a priori ama területét, amely lehetőségfeltételként meg határozza valamennyi világviszonyunkat, akkor a – heideggeri útmutatásokat, ugyanakkor itt arisztotelészi belátásokat követő – gadameri hermeneutika a szubjektivitást meghaladó, s a mindenkor a maga történeti konkrétójában végbemenő nyelviségben jelöli meg az aprioritás dimenzióját.

A filozófiai megismerés az analitikus és kontinentális filozófiában

Az analitikus filozófia és a fenomenológia viszonyára összpontosítottunk, és igyekeztünk a vitás pontokat azonosítani és tisztázni. Amellett érveltünk, hogy bizonyos kifogások, melyek gyakran érik az analitikus filozófiát a fenomenológusok részéről, nem megalapozottak. Ilyenek azok a vádak, hogy az analitikus filozófia nem reflektál saját előfeltevéseire, hanem elővigyázatlanul átemeli a köznapi gondolkodás egyes elemeit, hogy kizárólag az egyes szám harmadik személyű perspektívát használja, miáltal a létezés fogalmát a tárgyi létezésre korlátozza, az intencionalitás problémáját egysíkúan mutatja be, továbbá szem elől téveszti a tudatosság kérdéseit. Ezzel szemben az analitikus filozófia valójában rendkívül kritikus a józan ésszel szemben, és megtalálható benne az a egyes szám első személyű perspektíva is, melyet a fenomenológusok hiányolnak. Pozitív oldalról, igyekeztünk megmutatni, hogy a

fenomenológiai perspektíva sikeresen alkalmazható az analitikus elmefilozófia bizonyos problémáiról való gondolkodásban, mint amilyen a fenomenális tudatosság vagy az észlelés.

A filozófia és a tudományok viszonya

Ami a vizsgálódás metafizikai tanulságait illeti, a korábbi pontokban részletezett megállapításaink inkább abba az irányba mutatnak, hogy az a priori-empirikus megkülönböztetés révén nem tehetünk semmilyen mély megállapítást filozófia és tudomány viszonyáról. Abban a banális értelemben a filozófiai csakugyan a priori, hogy karosszékéből művelhető, és nem igényel laboratóriumot, de ha az a priori valamilyen teoretikusan fontos és szigorúan definiált fogalmát vesszük, az nem lesz alkalmas a filozófiai vizsgálódások elhatárolására. Ha ez így van, akkor egyformán tévesek azok az elképzelések, melyek a filozófia autonómiáját a naturalizmus ellenében speciális, a priori módszerére hivatkozva próbálják védelmezni, és azok a radikális naturalista elképzelések is, melyek szerint a filozófiai vizsgálódás általánosan bevett módja éppen a priori jellege miatt elvetendő. Mindkettő feltételezi ugyanis, hogy a filozófia valamilyen mély értelemben a priori. Hogy ez valószínűleg nincs így, azt az alábbi meglátásaink támasztják alá. (1) A logikai kijelentések a priori volta vonatkozó elképzelésünk legfeljebb a matematikára terjeszthető ki, a filozófiai kijelentésekre nem. (2) A modális racionalizmus téves: fogalmi kompetenciánk önmagában nem teszi lehetővé, annak megállapítását, hogy mi lehetséges, és mi lehetetlen. (3) A lehetőségek megállapítására irányuló elgondolhatósági érveket inkább a kontrafaktuális gondolkodás egy fajtájaként kell értelmeznünk, s nincs okunk azt gondolni, hogy ez a fajta gondolkodás a priori. (4) Az intuitív ítéletek felhasználásának módszere megvédhető a kísérleti filozófia bírálatával szemben, ám semmi nem szól amellett, hogy ezek az ítéletek valamilyen mély értelemben a prioriak volnának.

A pályázat keretében három konferenciát rendeztünk:

1. „Az a priori rejtjelei a magyar filozófia történetében” (2009), <http://filozofia-miskolc.net/2011/01/az-a-priori-rejtjelei-a-magyar-filozofia-torteneteben/>
2. „Analitikus filozófia és fenomenológia” (2011, a Kaposvári Egyetem Pedagógia Karának Társadalomtudomány Tanszékének közös szervezésében), <http://filozofia-miskolc.net/2011/01/analitikus-filozofia-es-fenomenologia-konferencia-programja/>
3. „Filozófiai intuíciók – filozófusok az intuícióról” (2012), <http://filozofia-miskolc.net/wp-content/uploads/2010/12/intuicio-plakat.pdf>

Az első kettő előadásából írott tanulmányokat tartalmazó kötet megjelent, a harmadik konferencia anyaga 2013 folyamán fog megjelenni.